

УДК 272.2–027.575(477):327.39

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

Вікторія Бокоч

*Ужгородський національний університет,
факультет міжнародних економічних відносин,
кафедра міжнародної політики
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Аналізується процес об'єднання українських церков та здобуття автокефалії. Показуються форми і методи протидії російської влади і російської церкви становленню незалежної церкви в Україні. Доводиться, що здобуття автокефалії православної церкви в Україні відбувалося під значним впливом не лише релігійних, а й політичних чинників.

Ключові слова: релігія, церква, політика, православна церква України, Томос.

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності України докорінні зміни відбувалися в різних сферах суспільного життя, зокрема в релігійно-церковній. Після багаторічного тиску радянської тоталітарної системи на релігію та церкву почалося релігійне відродження, яке виявилось в нормалізації відносин між церквою та державою, значному зростанні релігійної мережі, підвищенню рівня релігійності населення. Водночас цей процес відбувався суперечливо: паралельно з вирішенням одних релігійно-церковних проблем з'являлися нові. Однією з найбільшочіших було розділення православних церков, яке спричиняло напругу не тільки в релігійному середовищі, а й в українському суспільстві. Тому його подолання та об'єднання православних церков стало справою як релігійних діячів, так і української влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці постійно приділяли увагу дослідженню проблем православної релігії і церкви в Україні. Серед тих, хто зробив вагомий внесок в їх вивчення, відомі українські релігієзнавці В. Бондаренко, В. Єленський, С. Здіорук, А. Колодний, О. Саган, О. Шуба, Ю. Чорноморець, а також молоді науковці Ю. Ліннік, М. Галіченко й ін. В їхніх працях осмислюються процеси, що відбуваються в православному середовищі, з'ясовуються причини та наслідки церковних розколів, містяться пропозиції щодо їх подолання.

Теоретичну і практичну цінність мають доробки ієрархів українських церков, серед яких патріарх Філарет та архієпископ Євстратій (Зоря) (Українська православна церква Київського патріархату), митрополит Олександр (Драбинко) (Українська православна церква), митрополит Макарій (Українська автокефальна православна церква) та ін.

Водночас нині актуалізується питання об'єднання українських церков, створення Православної церкви України, здобуття нею автокефалії. Оскільки ця подія має велике не лише релігійно-церковне, а й політичне значення, вона потребує комплексного релігієзнавчого і політологічного осмислення.

Метою статті є дослідження процесу боротьби за автокефалію Православної церкви України в єдності його політичних і релігійних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Досвід країн із домінуванням православної релігії переконливо засвідчує, що питання про церковну автокефалію тісно пов'язане з державною незалежністю. У період розгортання національно-визвольного руху 1917 р. в Україні теж

робилися непоодинокі спроби його вирішення. Однак через протиборство проукраїнських і проросійських сил у релігійному середовищі всі вони виявилися безуспішними. Тому створення Української автокефальної православної церкви 1 січня 1919 р. було проголошено тодішнім вищим органом державної влади Директорією Української Народної Республіки.

Радянська влада, що була встановлена в Україні, не дала можливості цій церкві утвердитися. 1930 р. репресивні радянські органи змусили її «саморозпуститися». Ієрархи та священники цієї церкви зазнали масових репресій.

У роки Другої світової війни на окупованих територіях України Українська автокефальна православна церква частково була відновлена. Проте після закінчення війни її діяльність в Україні припинена, і вона продовжила своє функціонування в країнах поселення української діаспори.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Українська автокефальна православна церква відроджується в Україні. Провівши 5–6 червня 1990 р. в Києві свій Собор та обравши її Главою патріарха Мстислава (Скрипника), Українська автокефальна православна церква легалізувалася і стала офіційно діяти на території України паралельно з Українською православною церквою, що перебувала в єдності з Московським патріархатом. Невдала спроба об'єднання цих двох церков у 1992 р. призвела до утворення третьої православної релігійної структури – Української православної церкви Київського патріархату.

Конфлікти цих церков між собою за сфери впливу, культові будівлі та церковне майно негативно позначалися на стані українського суспільства. До вирішення цієї проблеми доклали зусиль релігійні та державні діячі, народні депутати України, політики, представники громадськості. Однак із різних причин, причому не лише релігійних, а й політичних, вони тривалий час не давали очікуваних результатів. Найбільшою мірою процес здобуття українським православ'ям незалежності гальмувався Російською православною церквою, яка вважала і продовжує вважати Україну своєю канонічною територією.

Виходячи з того, що Церквою-матір'ю українського православ'я є не Російська, а Константинопольська православна церква, Верховна Рада України (16 червня 2016 р.) звернулася до Вселенського патріарха Варфоломія із проханням вжити заходів для подолання розколу в українському православ'ї та надання православної церкві в Україні автокефалії.

Усвідомлюючи велике політичне та релігійне значення церковної автокефалії для незалежної української держави, до реалізації цієї ідеї долучився Президент України П. Порошенко. 17 квітня 2018 р. він звернувся до Вселенського патріарха Варфоломія із проханням про надання православної церкві в Україні Томосу про автокефалію. Це звернення було підтримано спеціальною постановою Верховної Ради України, а також підписами всього складу єпископату Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви, а також групою ієрархів Української православної церкви.

Розглянувши звернення Президента України П. Порошенка та ієрархів українських церков, Вселенський патріарх Варфоломій розпочав процедури, пов'язані з наданням автокефалії православної церкві в Україні.

Чимало місця проблемі церковної незалежності відведено Президентом України П. Порошенком у виступі з нагоди 1030-річчя хрещення Київської Русі-України (28 липня 2018 р.). Обґрунтовуючи необхідність здобуття автокефалії православної церкви в Україні, він виходив із таких постулатів:

- наявності у мільйонів українців бажання мати об'єднану та незалежну церкву;
- готовності православної церкви в Україні до повноцінного самостійного функціонування;

- важливості автокефалії для утвердження незалежності української держави, зміцнення релігійної свободи та міжконфесійного миру;
- необхідності позбавлення впливу на населення України Російської православної церкви;
- визнання Константинопольської церкви материнською для українського православ'я;
- вільного волевиявлення православних віруючих під час вирішення питання щодо церковної юрисдикції релігійних громад;
- цінності релігійного миру для поліконфесійної України;
- гарантування невтручання влади в суто внутрішні церковні справи [1].

У посланні до Верховної Ради України (2018 р.) Президент України П. Порошенко знову порушив питання про незалежність української церкви. Наголошуючи на державницькому значенні церковної автокефалії, він заявив: «Томос – це фактично ще один Акт проголошення незалежності України. Для нас власна церква – гарантія духовної свободи. Це – запорука суспільної злагоди» [2].

Важливим кроком на шляху до незалежності українського православ'я був Синод Константинопольської православної церкви (9–11 жовтня 2018 р.), який підтвердив рішення про продовження процедури надання автокефалії українській церкві; відновив ставропігію Вселенського патріарха в Києві; відновив канонічний статус українських ієрархів патріарха Філарета (Українська православна церква Київського патріархату) та митрополита Макарія (Українська автокефальна православна церква); скасував акт 1686 р. про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату; звернувся до всіх сторін із закликом утримуватися від захоплення культових будівель і майна, а також від будь-яких інших насильницьких дій та помсти [3].

Однією з умов Константинопольського патріархату щодо надання автокефалії було об'єднання українських православних церков. 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий собор, рішеннями якого утворено Православну церкву України, затверджено її статут й обрано Предстоятелем митрополита Київського і всієї України Епіфанія. Свідченням уваги української влади до питання об'єднання церков була присутність на Соборі Президента України П. Порошенка та голови Верховної Ради України А. Парубія. 5 січня 2019 р. у Стамбулі Вселенським патріархом Варфоломієм підписано, а 6 січня вручено митрополиту Київському і всієї України Епіфанію «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній церкві України».

Значний опір вирішенню українського церковного питання чинила Росія, її влада і церква. Грубо фальсифікуючи події і факти, вони розгорнули широку антиукраїнську пропагандистську кампанію.

До політичних маніпуляцій довкола подій, пов'язаних зі створенням Православної церкви України та здобуттям нею автокефалії, неодноразово звертався Президент Російської Федерації (далі – РФ) В. Путін. Для нього ці питання виявилися настільки важливими, що обговорювалися ним на оперативній нараді з постійними членами Ради безпеки РФ.

Дії української влади зі сприяння об'єднанню українських церков та здобуття церковної незалежності В. Путін гостро критикував у виступі на зборах з нагоди 10-річчя інтронізації патріарха Російської православної церкви Кирила. Боротьба за автокефалію української церкви була названа ним «політиканством», «грубим втручанням влади в церковне життя» «проектом, що не стосується віри». Він також заявив, що російська влада залишає за собою право реагувати на порушення прав людини, зокрема на свободу віросповідання [4]. Зважаючи на ці заяви В. Путіна, в експертних колах висловлювалися при-

пущення, що ситуація довкола українського православ'я може бути використана для посилення агресії Росії в Україні під прикриттям «захисту православних».

В інтерв'ю сербським виданням «Політика» і «Вечірні новини» В. Путін назвав Об'єднавчий собор українських церков «спробою легалізувати під юрисдикцією Стамбула розкольницькі громади, що існують в Україні». За його словами, нова церковна структура є суто політичним, світським проектом, головна мета якого полягає в розділенні народів Росії й України [5].

Українських церковних проблем торкалися також інші російські високопосадовці. Зокрема, спікер Ради Федерації РФ В. Матвієнко назвала Об'єднавчий собор українських церков зібранням «якихось священників, які кричали нацистські гасла», а створення Православної церкви України – «злочином», який може призвести до «громадянської війни» [6]. Аналогічні оцінки подіям у релігійно-церковному житті України давав також Глава Міністерства закордонних справ РФ С. Лавров, який заявляв, що новостворена українська церква є нелегітимною як «за канонами невтручання держави в церковне життя», так і за «канонами православ'я», а основна її мета полягає в тому, щоби «посварити народи Росії й України» [7].

Протидія російської влади здобуттю автокефалії українською церквою не обмежувалася лише словесним її осудом, спецслужби Росії готували провокації на релігійному ґрунті з метою зриву роботи Об'єднавчого собору та дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні.

До блокування процесу об'єднання українських церков та здобуття автокефалії докладали зусиль Російська православна церква та її глава патріарх Кирило. На знак протесту проти дій Вселенського патріарха Варфоломія з надання автокефалії православній церкві в Україні Російська православна церква ухвалила рішення про припинення молитовного спілкування і розрив зв'язків із Константинопольським патріархатом.

Об'єднавчий собор у Києві, на якому створено Православну церкву України й обрано її Главу, Російська православна церква назвала «канонічно нікчемним» зібранням, на якому обрано «неканонічного» предстоятеля [8].

Великі претензії щодо сприяння вирішенню церковної проблеми в Україні Російська православна церква висловлювала особисто до Вселенського патріарха Варфоломія. Вона звинуватила його в «одноосібному ухваленні рішень», «розкольницькій діяльності», «антиканонічній агресії» на її канонічній території. Представники російської церкви заявляли, що наданням Томосу українській церкві патріарх Варфоломій «остаточно відірвав себе від світового православ'я».

З метою приниження значення Томосу про автокефалію Православної церкви України вони називали його «простим папером», який «не має канонічної сили». Проте, як зазначав відомий в Україні релігієзнавець В. Єленський, «з точки зору відповідності православним канонам Томос, який отримала Україна, мабуть, найбільш канонічний з усіх Томосів» [9].

Виступаючи затятим противником створення Православної церкви України та здобуття нею автокефалії, Російська православна церква, як виявилось, сама не має Томоса про незалежність.

Величезну активність із протидії проведенню Об'єднавчого собору та отриманню автокефалії Православною церквою України виявляв особисто Глава Російської православної церкви патріарх Кирило. Із цією метою він здійснював спеціальні вояжі, зустрічався з релігійними діячами, робив заяви і звернення, причому не тільки до церковних лідерів, а й до глав держав. У зверненні до предстоятелів Помістних православних церков він назвав Об'єднавчий собор українських церков «актом беззаконня», «зібрання розкольників»,

закликав їх не визнавати новоствореної «псевдорелігійної структури» і «не вступати з нею в спілкування» [10]. Поширюючи спотворену інформацію про релігійно-церковне життя в Україні, він намагався дискредитувати українську владу і державу на міжнародній арені.

Напередодні вручення митрополиту Київському і всієї України Епіфанію Томосу про незалежність Православної церкви України патріарх Кирило звернувся до Вселенського патріарха Варфоломія із закликом відмовитися від участі в «політичній авантюрі» з «легалізації розкольників». Водночас він пригрозив патріарху Варфоломію, що коли той не змінить своєї політики щодо української церкви, він перестане бути «першим у православному світі» і буде «підданий Страшному суду» [11].

Українська православна церква, як і Московський патріархат, в юрисдикції якого вона перебуває, намагаючись зберегти свій вплив в Україні, теж всіляко протидіяла об'єднанню українських церков, створенню Православної церкви України та здобуттю нею автокефалії. Її позиція із цього питання мало чим відрізнялася від позиції російської церкви і влади. Заявивши про «збереження єдності з Російською православною церквою», вона засудила дії української влади, Константинопольського патріархату, Вселенського патріарха Варфоломія, спрямовані на набуття незалежності українською церквою. Як і Російська православна церква, вона розірвала відносини з Константинопольським патріархатом, заборонила своїм ієрархам, духовенству, ченцям та мирянам брати участь в Об'єднаному соборі українських церков.

Одним із прийомів, що використовувався противниками церковної автокефалії, були погрози і залякування віруючих Української православної церкви утисками і переслідуваннями, насильницьким залученням до новоутвореної церкви. Причому навіть добровільна зміна православними громадами своєї канонічної підпорядкованості представниками російської влади і церкви Українській православній церкві називалася не інакше, як «захопленням храмів».

Серед тих, хто чинив опір об'єднанню українських православних церков та здобуттю автокефалії, була також парламентська опозиція, зокрема депутатська фракція «Опозиційний блок», представники інших політичних сил, окремі народні депутати України, які повторювали штампи російської світської і церковної пропаганди. Створення автокефальної церкви в Україні (слідом за російською владою та церквою) вони називали «політичним проектом», створеним «під майбутні президентські вибори», «авантюрою», спрямованою на «підвищення президентського іміджу» та «збереження влади».

Безперечно, події такого масштабу, як об'єднання українських церков та отримання автокефалії, активна участь у них Президента України П. Порошенка й української влади, не могли не впливати на електоральні настрої громадян України під час президентської виборчої кампанії. Однак твердження про вирішальний їх вплив на волевиявлення виборців вбачається досить сумнівним. Адже коли Президент України П. Порошенко й розраховував на розширення свого електорального поля завдяки прихильникам автокефалії, то водночас він ризикував втратою голосів її противників, яких в Україні теж чимало. А «Томос-тур», який він здійснював разом із митрополитом Київським і всієї України Епіфанієм регіонами України, мав не лише політичне, а й релігійно-пропагандистське значення, оскільки сприяв утвердженню новоутвореної церкви.

Необхідно зважати й на те, що у своїх діях, спрямованих на здобуття автокефалії, Президент України П. Порошенко виходив не лише із власних політичних інтересів, а спирався на підтримку значної частини православних українців, які ідентифікували себе з незалежною українською церквою. До того ж він поставив собі за мету домогтися створення Помісної православної церкви в Україні та визнання її Вселенським патріархом не напередодні виборчої кампанії, а, за його словами, «з перших днів президентства» [1].

Отже, для протидії створенню незалежної української церкви, здобуттю нею автокефалії її противниками був задіяний величезний арсенал різноманітних засобів, форм і методів. І все ж, незважаючи на шалений опір та протидію російської влади і церкви, Української православної церкви, опозиційних українських політиків, Об'єднаний собор українських православних церков відбувся, Православну церкву України створено, Томос про її автокефалію підписано і вручено.

Однак значна частина православних ієрархів, духовенства та мирян ще й досі перебувають у лоні Української православної церкви, що перебуває в юрисдикції Московського патріархату. Тому церковну та політичну боротьбу за об'єднання православних церков не можна вважати завершеною.

Висновки. Як засвідчує аналіз, ідея незалежності православної церкви в Україні виникла і реалізувалася не сама собою, а зумовлювалася політичними причинами і політичною ситуацією. Політичний чинник в утворенні Православної церкви України й отриманні нею автокефалії зіграв не меншу роль, ніж релігійний.

Створення та здобуття автокефалії Православною церквою України стало важливою подією в житті української церкви, української держави і українського суспільства. Воно торкнулося не лише релігійно-церковної сфери, а й державно-церковних, суспільно-релігійних і навіть міжнародних відносин.

Здобуття автокефалії українською церквою ускладнювалося суперечливим характером українсько-російських відносин, наявністю протистояння між Московським та Константинопольським патріархатами, боротьбою проукраїнських і проросійських сил у самій Україні, а також відсутністю в православному світі чітко визначених правил її надання.

Церковна автокефалія не тільки зміцнюватиме українську державу та сприятиме підвищенню її міжнародного авторитету, а й послаблюватиме імперські устремління Росії, її релігійний і політичний вплив на Україну та світове співтовариство.

Проблема церковної незалежності викликатиме науковий інтерес принаймні до того часу, поки новоутворена Православна церква України остаточно не утвердиться на українських теренах та в православному світі.

Список використаної літератури

1. Виступ Президента з нагоди 1030-річчя хрещення Київської Русі-України. *Президент України : офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-z-nagodi-1030-richchya-hreshennya-kiyivsko-48870> (дата звернення: 13.02.2019).
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 р. : послання Президента України до Верховної Ради України. *Президент України : офіційне інтернет-представництво*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-49726> (дата звернення: 14.02.2019).
3. Рішення Синоду: Українська церква отримає Томос. Повний текст. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/> (дата звернення: 16.02.2019).
4. Выступление Президента России В.В. Путина на торжественном акте, посвященном 10-летию Поместного Собора и интронизации Святейшего Патриарха Кирилла. Русская православная церковь. *Официальный сайт Московского патриархата*. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5364525.html> (дата обращения: 14.02.2019).
5. Путин В. Интервью сербским изданиям «Политика» и «Вечерние новости». *Президент России*. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/59680> (дата обращения: 15.02.2019).

6. Спікер Ради Федерації РФ назвала створення української церкви злочином. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/24/7202173/> (дата обращения: 14.02.2019).
7. Лавров назвав українську церкву «нелегітимною». *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/5/7205779/> (дата звернення: 16.02.2019).
8. Російська церква назвала «канонічно нікчемним» Об'єднаний собор у Києві. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/rosijska-cerkva-nazvala-kanonichno-nikchemnim-obyednavchij-sobor-u-kiyevi> (дата звернення: 08.02.2019).
9. Нардеп-релігієзнавець: Томос, який отримала Україна, найбільш канонічний з усіх. *Голос Америки*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/elenskyi-tomos/4737301.html> (дата звернення: 14.02.2019).
10. Святейший Патріарх Кирилл обратился к Предстоятелям Поместных Православных Церквей с посланиями в связи с состоявшимся в Киеве «объединительным» псевдособором. *Русская православная церковь. Отдел внешних церковных связей*. URL: <https://mospat.ru/ru/2018/12/20/news168104/> (дата обращения: 18.02.2019).
11. Кирило пригрозив Варфоломію Страшним судом через Україну. BBC. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46720072> (дата звернення: 15.02.2019).

POLITICAL FACTORS OF INDEPENDENCE THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE

Viktoriya Bokoch

*Uzhgorod National University,
Faculty of International Economic Relations, Department of International Policy
Universytetska str., 14, 88000, Uzhgorod, Ukraine*

The process of uniting Ukrainian churches and gaining autocephaly is analyzed. Forms and methods of the Russian authorities and the Russian church counteracting to the formation of the independent church in Ukraine are explored. It has been stated that the autocephaly of the Orthodox Church in Ukraine took place under the influence of not only religious but also political factors.

Key words: religion, church, politics, Orthodox Church of Ukraine, Tomos.